

WPŁYW JĘZYKA POLSKIEGO NA LEKSYKĘ ROSYJSKĄ DRUGIEJ POŁOWY XVII WIEKU

(NA MATERIALE VESTI-KURANTÓW

Z LAT 1656 – 1670)

DOROTA GŁUSZAK

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

THE INFLUENCE OF THE POLISH LANGUAGE ON RUSSIAN LEXIS IN THE SECOND HALF OF THE 17TH CENTURY (BASED ON VESTI-KURANTY 1656–1670).

The paper studies the process of adapting Polish loanwords into the Russian language. Research material was extracted from the first handwritten editions of Russian opinion journalism, written from 1656 to 1670. The purpose of the article is to present the process of absorbing loanwords on the phonetic and morphological level, and to record changes in word genders and resonance variants in the words internalized into Russian either originating directly from Polish or passed on through Polish from other languages.

Keywords: Linguistics, history of the language, borrowings from Polish, opinion journalism of the XVII century.

Zewnętrzne wpływy w zakresie leksyki są nieuniknione w procesie współistnienia narodów. Jak pisał A. Zaręba: *Rozwój i kształtowanie się języka zależy od współdziałania różnorodnych czynników, czysto językowych oraz pozajęzykowych, politycznych, ekonomicznych, kulturalnych i cywilizacyjnych w najszerszym pojęciu, które się w języku uzewnętrzniają i świadczą o jego dziejach* [Zaręba 1983: 108].

Większa lub mniejsza dynamika wpływów językowych w zakresie leksyki polskiej znajduje swoje uzasadnienie w zmiennych stosunkach, jakie łączyły Państwo Polskie z terenami słowiańszczyzny wschodniej.

A. Zaręba przyczyny przenikania elementów polskich do języków wschodniosłowiańskich, początkowo głównie białoruskiego i ukraińskiego, upatruje w wewnętrznej sytuacji językowej panującej na tych terenach. Autor *Pism polonistycznych i slawistycznych* wskazuje na luki, jakie, poczynając od wieku XVI, powstały w słownictwie języka kancelaryjnego, brak możliwości zastąpienia ich przez elementy słabo znanej cerkiewszczyzny, zatem konieczność uzupełnianie powstałych *pustych miejsc* przez nowe pojęcia właśnie pochodzenia polskiego. Ponadto do szerzenia się polonizmów przyczynił się rozkwit Odrodzenia, rozwój polemicznej literatury religijnej (reformacja i kontrreformacja),

tworzenie szkół protestanckich i kolegiów jezuickich [Zaręba 1983: 110]. Co zaś tyczy się wpływów polskich na język rosyjski następują one dopiero pod koniec wieku XVI a, w związku z wydarzeniami historycznymi (wojny polsko-moskiewskie), była to początkowo przede wszystkim terminologia wojskowa [Zaręba 1983: 115].

Po okresie smuty, wojny ze Szwecją, walki o tron carski i zrywów chłopskich, historia Rosji w drugiej połowie XVII wieku obfituje w doniosłe wydarzenia na arenie międzynarodowej. Istotnym czynnikiem stymulującym napływ polskich elementów leksykalnych do języka rosyjskiego było przyłączenie Ukrainy do Rosji uwieńczone zawarciem Ugody w Perejasławiu i rozpoczęcie rusyfikacji terenów, które dotychczas znajdowały się pod silnymi wpływami Polski. Nastąpił dalszy rozwój sztuki drukarskiej. Wymienione czynniki wyjaśniają intensywność wpływu języka polskiego na rosyjski, jaki odnotowano w tym okresie.

Omawiane zjawiska międzyjęzykowe przypadają na okres panowania dynastii Wazów. Potwierdza to H. Leeming, pisząc, że w tym okresie w języku rosyjskim pojawiają się nie tylko pojedyncze wyrazy zapożyczone z polskiego lub za polskim pośrednictwem, ale także kompletna terminologia dotycząca wybranych dziedzin nauki (Leeming 1976: 5).

Język dokumentów, gramot carskich, pism urzędowych w drugiej połowie XVII wieku nadal zdradza cechy *przednormalizatorskie*. Obecne są warianty ortograficzne wyrazów rodzimych i zapożyczonych; archaizmy przeplatają się z nową leksyką. Można zaobserwować wariantywność zarówno na płaszczyźnie składni, jak i form gramatycznych. Brak uporządkowania form fleksyjnych, zdarzają się wahania dotyczące kategorii gramatycznych liczby i rodzaju rzeczownika [Rott-Żebrowski 1991: 67].

W związku z utworzeniem w roku 1658 Akademii Mohylańskiej w Kijowie rozpoczął się proces napływu ludzi nauki, w tym wykształconych obcokrajowców. W języku rosyjskim pojawiają się wówczas nowe zapożyczenia, w tym przede wszystkim polonizmy. Na uwagę zasługuje fakt, że wiele pożyczek językowych odnotowanych w piśmiennictwie XVII w. ostatecznie do języka rosyjskiego nie weszło. W lingwistyce często określa się je mianem wyrazów nieprzyswojonych [por. Leeming 1976: 10–11].

Z zapożyczeń z języka polskiego (lub za pośrednictwem polskiego), które na stałe weszły w skład leksyki rosyjskiej należy wymienić, między innymi: *аптека, сбрюя, особа, опека, костел, персона, апелляция* i wiele innych [Rott-Żebrowski 1991: 68].

Język polski pełnił niejednokrotnie rolę pośrednika w przejmowaniu wyrazów pochodzenia łacińskiego, niemieckiego, francuskiego, włoskiego czy też innego języka zachodnioeuropejskiego, nadając pożyczkom językowym cechy charakterystyczne dla języka polskiego. Ów wpływ dotyczył bądź formy fonetycznej, bądź form gramatycznych rzeczownika, takich jak liczba, rodzaj, końcówki fleksyjne, które znajdą szczegółowe omówienie w niniejszym artykule.

Rezultatem wpływu języka polskiego na inne języki słowiańskie, białoruski, ukraiński, rosyjski oraz czeski i słowacki są zmiany zauważalne w słownictwie na różnych poziomach języka – fonetyki, morfologii, składni, frazeologii.

W tym artykule skupimy się na tzw. niższych poziomach języka, ograniczając nasze szczegółowe badania rzeczowników do analizy ich warstwy brzmieniowej oraz zmian gramatycznych, jakie zaszły w zapożyczeniach z języka polskiego, bądź za pośrednictwem

polskiego z innych języków zachodnioeuropejskich potwierdzonych w języku rosyjskim drugiej połowy XVII wieku.

Jak wiadomo, wyraz zapożyczony ulega różnym zmianom formalnym, zostaje poddany procesowi przystosowania go do systemu głosowego języka-biorcy. Etymologię wyrazu zapożyczonego z polskiego lub za pośrednictwem polskiego ustala się na podstawie jakości kontaktów między językami narodów sąsiadujących, wydarzeń historyczno-kulturowych, ale i zjawisk głosowych charakterystycznych dla języka polskiego. W nieco mniejszym stopniu zmiany dotyczą charakterystyki wyrazu zapożyczonego na poziomie morfologii. Poddany analizie materiał językowy pozwoli wykazać zmiany dotyczące właśnie tego poziomu języka.

Zapożyczenia leksykalne z języka polskiego do rosyjskiego można zaklasyfikować do kilku grup semantycznych. Będzie to leksyka z zakresu państwowości, administracji, terminy prawne i urzędowe (np. *комиссия, сейм* i *сеймик, сенатор*, za pośrednictwem polskim włoski *парламент* [Vasmer 1964–1973: парламент]), słownictwo z zakresu wojskowości (np. *гетман, сбруя, драгун, гусар, мушкет, рыцарь, рота, жолнер, хорунжий* i inne), leksyka określająca stosunki społeczne (np. *пан, шляхта*), terminy religijne (m.in. *бискуп, костёл*), ze sfery handlu i rzemiosła, transportu (*корета*) oraz wielu innych.

W niniejszym artykule zaprezentujemy kolejno każdą z grup tematycznych wyrazów zapożyczonych z języka polskiego i za polskim pośrednictwem wyekscerpowanych z ostatniego tomu *Vesti-Kurantów* z lat 1656, 1660–1662, 1664–1670 [V–K VI]. Analiza pozwoli wskazać na jakość i ilość zapożyczeń oraz na ich osobliwości dotyczące poszczególnych zjawisk językowych¹.

Słownictwo z dziedziny wojskowości:

башня (ilość wszystkich użyczeń danego leksemu w V–K VI: 13), przykłady w wybranych kontekstach: *у нѣкоторои кирхи в башню ударило* с. 151, л. 76, *каменные башни вскоре устроили* с. 148, л. 92, *шанцы выше городовых стѣнъ и башен былї и они из нарѣду всѣх турских людеї из башен выбилї, и такъ башни взяв вскоре без всякои противности и городъ взяли* с. 148, л. 91

гайдук (1)²

na łamach V–K VI: *Н члвкъ гаидуковъ* с. 303, л. 43

гусар (9)

np. *турские гусары* с. 123, л. 54, *стрелянные гусары* с. 227, л. 262. Widoczna jest wariantywność końcówki dopełniacza liczby mnogiej, odnotowano: *рота гусаровъ* с. 397, л. 324 i *рота гусаръ* с. 396, л. 323, с. 398, л. 330

1 Etymologia słów była sprawdzona przez autorkę na podstawie dostępnych słowników. Wszystkie tytuły zostały wyszczególnione na końcu artykułu, patrz: Bibliografia.

2 Liczba w nawiasie oznacza ilość wszystkich użyczeń danego leksemu w V–K VI.

гетман (95)

пр. литовскогъ полнаго гетмана Паца не стало с. 523, л. 146, били челомъ корунному гетману польному с. 130, Хмелниченко еще в гетманы не избранъ с. 375, л. 38,

гетманство (8), пр. чинъ казацкогъ гетманства с. 432, л. 137

драгун (7)

пр. РН члвкъ драгун с. 66, л. 207, У ч драгунъ с. 122, л. 52 огаз С ч драгунов с. 122, л. 52, #А ч драгунов с. 167, л. 34, рота драгунов с. 396, л. 323

жолнер (1)

дасталных жолнерей по домам росослали с. 364, л. 34

мушкет (7)

пр. турецкого везиря на приступе из мушкета ранили с. 321, л. 216, iso всѣхъ пушекъ и мушкетов в обозе на радости стреляли с. 366, л. 15, из пятинатцати тысячъ мушкетовъ стрелятъ велѣли с. 87, л. 82

полковник (45), полуполковник (1), подполковник (1)

пр. праведный суд учинили на полковника Пива с. 512, л. 142, полковника в полонъ взяли с. 81, л. 151, над бережательными королевскими полками полковникомъ учиненъ есть с. 442, л. 210

поручик (13)

пр. генерал поручикъ бѣлого знамя с. 207, л. 246, адмирал поручикъ вскоре поидет от Гента города к востоку с. 521, л. 356, съ #И члвкъ под начало генерала поручика Кастриса собираютца с. 536, л. 168

посилок, посланки (2)

для посланокъ из литовского воиска послал его королевское величество пана Пигловского с. 131, л. 83, на посланокъ людеи с. 315, л. 153

рейтар (23) райтар (4)

пр. генерал только триста реитаров послал на одбирание пожарногъ откупу, а долиньские мужики тѣхъ реитаровъ побили что их мало в живыхъ осталос. с. 78, л. 191, с нѣкоторыми реитары спѣшно поидутъ в Ругодив с. 371, л. 321, гсдну Серинте тому при реитаряхъ быт с. 213, л. 238; Гсда Генаралные Статы болши райтар в будущую недѣлю принимают хотѣтъ с. 443, л. 213

рота (63)

пр. на томъ мѣсте имѣеть быти собрание роты с. 503, л. 108, панъ Рокитницкии пришел же с ротою панцѣрною с. 123, л. 55, указы розосланы к ротамъ разнымъ чтобъ тотчасъ поспешали с. 131, л. 83, воиска ротами в салоггахъ поставилъ с. 228, л. 264

ротмистр (4)

пр. ротмистръ Лордичь с своими людми не поспѣл с. 408, л. 72, у ротмистра самог шпага из рукъ высечена с. 409, л. 73, ротмистра Пива со всѣми съ его людми в полон взяли с. 384, л. 60

рыцарь (2), рыцерь (4)

По возвращеніи рицера Веича вѣдомость с. 405, л. 115, на славного ншего рыцера гсдна Зоржи блиско Меттелино ударилис с. 282 л. 36, ко всѣмъ малтеускимъ рыцерамъ с указомъ писано с. 506, л. 86, королевское величество учинил ИІ члвкъ рыцерами с. 399, л. 331, посла здѣшного рытаря Темпела о великих делах в Гагу отпустили с. 254, л. 79, гсднъ Любомирскіи которои учинен рыцерамъ малтеускимъ с. 396, л. 324

рыцѣрство (13), рыцарство (1)

все рыцѣрство в сенаторскои избѣ перед его королевским величествомъ для прошения объявилис с. 453, л. 183, смотрѣ рыцѣрству будетъ с. 312, л. 121, она молит о саступе всему рыцарству с. 477, л. 61

сбруя (3)

драгаѣ збруѣ с. 141, л. 61, рота гусарѣ в збруях с крылами с. 396, л. 323, гусарскаѣ рота в збруях с копями с. 396, л. 324

хоругв (1), хоругвь (3), хорунгва (1), хорунга (4), хоронгва (1)

нѣсколко хоругви с. 120, л. 49, Н хоругвеи гусарских с. 121, л. 49, всѣх будет хоругвеи съ Л с. 121, л. 49, с хоругвами своими с. 139, л. 108, а также: гусарские хорунгви с. 123, л. 56, Г хорунги ратманские и бурмистръские с. 122, л. 53, И хорунгъ езды с. 123, л. 55, ДІ хорунгъ (ѣ написано по ви) с. 120, л. 48, в нѣсколких хорунгах пришоль в обоз с. 139, л. 108 огаз: два товарища надворнои ево хоронгви с. 152, л. 80

хорунжий (w V-K VI w wykazie słów figuruje хорунжей) (3)

хорунжеи с. 261, л. 97, принятъ начальникомъ панъ хорунжеи Киевскои с. 120, л. 48, людеи литовского воиска под началомъ хорунжего надворного литовского Паца сюда на помоч посылает с. 123, л. 56

шанец (7) и шанц (1)

пр. шанцы копают с. 194, л. 176, теснят городъ Кандию пушечным нарядомъ из дву шанцовъ а третей шанцъ способствует с. 351, л. 278, огородился кругомъ шанцами с. 374, л. 35, в новых шанцахъ был с. 70, л. 221

шквадрон (9)

пр. ншего шквадрона на караблях людеи побито с. 245, л. 207, караван розделен в нѣсколко шквадроны с. 204, л. 228, дватцать шквадронъ конных и пѣшихъ с. 75, л. 281, въ s шквадронах РМЕ караблеи с. 160, л. 121

шпага (11)

пр. дарил кождому по шпаге с. 327, л. 208, шпагу з семи поднѣть хотѣлъ с. 82, л. 151а, подарил ему шпагу с. 392, л. 101, шпаги держали в руках с. 84, л. 72.

Leksyka z zakresu stosunków społecznych:

дворянин (28)

пр. *ѣхали три роты дворянъ цесарских* с. 122, л. 53, w M.I.mn. odnotowano pięć zapisów wyrazu: *дворьяне* (2), *дворяне*, *дворьяны* (3), *дворьянѣ* (2), *дворьяня* (2)

кавалер (13)

пр. *к ним же присталъ квалер де коминатъ* с. 536, л. 168, *честног французског квалѣра ис пушки убили* с. 390, л. 70, *высоких квалеровъ сдѣ ожидаютъ* с. 126, л. 64

пан (48)

пр. *на пана Любомирского внесану ратю напасть* с. 199, л. 170, *добрынскі соимикъ от пана Луса розорван* с. 155, л. 20, *прислали посланниковъ своихъ къ пану воеводѣ Краковскому* с. 130. Ciekawie prezentuje się żeńskie: *панья Гонсевская* с. 118, л. 34

шляхетство (17)

пр. *приманить полское шляхетство* с. 472, л. 45, *всему шляхетству через уневерсалъ подема будет* с. 385, л. 61, *смотришь шляхетстве, в Мазовше к указному сроку не учиненъ* с. 352, л. 279, *королевскому величеству с посполитымъ шляхетствомъ к Украине итти* с. 435, л. 340

шляхта (85)

пр. *Полскои шляхты коннои РИ члвкъ* с. 398, л. 329, *многую шляхту волоскую, и кроватцкую на свою страну привелъ* с. 520, л. 353, *смотришь был шляхтамъ* с. 351, л. 279, *с двумя стами полских шляхтъ* с. 441, л. 209

шляхтич (12)

пр. *онъ породю шляхтичь волнои* с. 534, л. 160, *каждои шляхтичь 3 г сентябрья оружеиною рукою имѣет ставитца* с. 281, л. 141, *у Любомирскогъ шляхтича литовских воинских людеи #В#I* с. 65, л. 201.

Państwowość, administracja:

воевода (101), **подвоевода** (1)

пр. *под началом воеводы руского ожидаютъ под Олшанкою приѣзду воеводы краковског* с. 120, л. 48, *зело негодуеть на воеводу Брацлавског* с. 542, л. 185, *с паном воеводою Краковскимъ быт на розговоре* с. 131, л. 82, *призывают воевод литовскихъ* с. 279, л. 136, *чтоб не выбран был (...)* *подвоеводе люторскои вѣры* с. 325, л. 200

воеводство (72)

пр. *чинъ началногъ воеводства* с. 196, л. 207, *пошел х Краковскому воеводству* с. 199, л. 193, *от нѣкоторых воеводствъ отвѣтъ учинен* с. 519, л. 121, *над иными воеводствами і вѣрными жителіи влагати хотѣлі*, с. 155, л. 20, *во многих воеводствах сеимъ розорвали* с. 167, л. 35

губернатор (1)

нового генерала губернатора в Біжерскую землю послалі с. 126, л. 65

каштелян (14)

пр. начальник над ними будет гсднь каштелянъ с. 344, л. 5, отдали их всѣхъ под державу гсдна каштеляна Краковского с. 213, л. 237, ему гсдну Краковскому каштеляну Сону наперед с гусары итти. с. 213, л. 238

конституция (1)

конституцыи для лутчего подкрѣплениа вписали с. 539, л. 176

конфедерация (11)

пр. неволя къ конфедерацыи принудила с. 130, хотѣтъ конфедерацыю унѣтъ с. 213, л. 236, они услышали ту конфедарацыю с. 121, л. 49, литовское воиско новую конфедерацыю зачали с. 272, л. 125, конфедорацыи естѣли будет то б еѣ усмирить с. 353, л. 27

конфедерат (34)

М.І.мп. конфедераты (7), конфедораты (4), конфедараты (3), конфодераты (1), inne przykłady: грамоты что пришли ис великои полши от конфедератов с. 211, л. 219, конфедоратом еще не во всемъ довѣриваютъ с. 152, л. 80, идетъ на всходъ къ конфедератомъ с. 130, они держали с конфедератомі с. 168, л. 38, с конфидераты с. 220, л. 316, любомирскіи хочет с конфедаратами соединитца с. 123, л. 55, у королевскихъ воискъ с конфедераты великои бои был с. 223, л. 311

корона (52), коруна (202), куруна (2)

пр. короне Гишпанскои в потребахъ помогать будетъ с. 367, л. 16, Дорошенка спрашиват к сеи ли куруне тѣхъ казаков призывал с. 524, л. 147, коруна полскаѣ своимъ дѣломъ промышляла с. 94, л. 42, корону в покое садержат с. 453, л. 184, воина меж Аглинскою и Французскамі корунами мнитца не к концу идет но зачинаетца с. 150, л. 55

коронование (26), корунование (8), конороване (1), корование (2)

пр. ден корунования королевскаго с. 392, л. 100, по корованию с. 408, л. 72, с. 414, л. 81, по корунованиі королевском с. 392, л. 101, генералное коло, которые назначены на конороване с. 375, л. 38, о короновании полского короля дошла здѣсь вѣсть с. 421, л. 167

ляска (2)

с ляскою бѣлою королевскою; ѣхал коронныи маршалокъ с великимъ моршалком литовскимъ с своими лясками с. 396, л. 324

маршалок (27), моршалокъ (6), маршалкъ (4), моршалкъ (1)

пр. королевское величество указал гсдну маршалку Бенлефонсу собрав нѣсколко тысячь воинскихъ людеи с. 400, л. 334, Сеимъ в Варшаве сачался і всѣ комисары выбрали моршалкомъ Чернецкого с. 288, л. 163, избралі варшавского подсудю в маршалки с. 476, л. 61

маршалство (2)**маршалковство (1)****монархия (1)**

на Турецкую монархью с. 147, л. 72

парламент (23), парламентъ (3)

пр. у сего парламента жити і умерети с. 82, л. 152, с новым парламентомъ заодно стоѣт с. 72, л. 274, обѣвъ обоих дворовъ вышнихъ и нижнихъ парламентовъ с. 85, л. 76. I w rodzaju żeńskim: **парламента**, w tekście: *всею парламентомоу и судиѣми* с. 85, л. 77

повет (14)

пр. в Бѣлскомъ поветѣ на Подлѣше земские послы договоры, имѣли с. 329, л. 223, Мазовецкіе поветы на то некоторыми мѣрами не повольютъ с. 525, л. 149

сейм (262), сойм (18) i rodzaj żeński сойма (4), сейма (2)

для сдѣшние соимы с. 192, л. 172, писма все отложили до будущег впрѣд сеима с. 464, л. 26, А воиска просят до соиму с. 218, л. 276, съезжаютца (...) на соиму с. 538, л. 175, к настоѣщему сеиму съѣзжаются с. 160, л. 120, тишина оружию быт до посполитого сѣима с. 150, л. 74, к великому сеиму всакоє способленье чинят с. 169, л. 40, о поминанье свѣискоу сеиме ж се время вѣдома нѣтъ с. 271, л. 118, частые розорвана сеимовъ с. 539, л. 176

сеймик (36), соймик (4)

пр. приближается срокъ сеимикам с. 476, л. 61, во особных сеимикахъ великое несогласие с. 283, л. 146, на рочных соимикахъ сие стати постановлены с. 155, л. 20

секретарь (9)

пр. велено подписат парламентову секретарю с. 85, л. 78; двумъ секретаремъ таино велѣл головы отсѣчь с. 212, л. 213, послали гсдна Высоцкого котороу былъ преж сего у турецкого салтана в секретарьхъ с. 462, л. 19

Сенатор и сенаторъ (122)

пр. со всѣкимъ сенаторемъ много воинскихъ людеи пошло с. 164, л. 50, рѣчь говорилъ всѣмъ сенаторомъ с. 186, л. 185, собиране сенаторемъ было с. 179, л. 152, будетъ збор санатеромъ с. 105, л. 2, разговоръ межъ сенаторами с. 256, л. 92, с начальными сенатары с. 320, л. 214, s гсдами сенатореми с. 322, л. 159, с сенатыры³ с. 432, л. 138, при всѣхъ гсдахъ сенаторехъ с. 253, л. 74. W M.l.mn. odnotowano zapisy wygazu: **сенатори (39), сенаторы (10), санатори (3), сенаторі (2)** i jednostkowe: *санаторі, санатыри, санатары, санаторы, сенатары, санатаре, сенаторове.*

сенаторство (4)

3 Końcowe ы napisano po и.

староста (15), подстароста (2)

пр. гсднѣ Пѣсочинскіи староста брѣславльскои са саблю принѣлся с. 525, л. 149, Спесокъ с грамотки с цесарского писма какову писал староста гомелскои Тама[се]вск[иу] в Могилев к подстаросте сентября въ КВ м числѣ. с. 315, л. 153

староство (11)

пр. староства Краковского просит, староства которыми он владѣл отданы ему были с. 121, л. 51

ратуша (8)

пр. Московскои посланник прошлыми днями на великои ратуше пред сенатори на приѣзде был с. 313, л. 125, тот карабль со всѣм взят будет на ратушу с. 109, л. 3

Jednostki pieniężne:**грош (3)**

Ортовой въ ИІ грошах имѣють бытъ на ЕІ грошеи поставлены а шестакина Е грошеи уложены с. 409, л. 74

Ефимок, ефимки (47)

пр. корму по Н ефимков дают с. 349, л. 285, подарили запану въ #АФ ефимковъ с. 435, л. 342, #З ѣфимковъ с. 433, л. 140, во всяком мешку по Ф ефимокъ с. 191, л. 165

Własność, wartościowe przedmioty:**герб (1)**

королевскои прирожденнои гербъ с. 388, л. 67

замок (18)

Д.І.р. из замка і из замку (2), М.І.р. в замку, в замке (2), в сим самке с. 247, л. 53, в цесарскомъ замку с. 262, л. 100, в томъ замку с. 257, л. 82, замкамъ крепитисѣ с. 536, л. 168

каре́та (40)

пр. корѣты (5), по сторонам возле карѣты шли дворѣня с. 84, л. 72⁴, приѣхал в трех корѣтах а во всякои корѣте по шти возникв и вышедчи ис корѣтъ пошел в Верхъ с. 447, л. 9

маетность (21)

пр. Королевские маетности никому во владѣнье даны быти не имѣють разве б доброи шляхте, с. 376, л. 42, его црское величество шляхте полскои которые маетности свои впустили обещаѣ дать денег, миллион, с. 248, л. 58

4 W tej jednej formie odnotowano samogłoskę a w początkowej sylabie.

Terminy religijne:

арцибискуп (1): будучи арцибискупом с. 230, л. 273, **арцыбискуп** (28). W kontekstach: *от арцыбискупа Гнездинского благословение принял* с. 397, л. 326, *арцыбискупа в замок отпроварили* с. 320, л. 213, *листъ в Варшаве арцыбискупу отдал* с. 362, л. 8. Jeden raz odnotowano formę **арцыбископу**: *подали гсдну арцыбископу EI статеи* с. 493, л. 78. W liczbie mnogiej jednostkowe: *с арцыбискупоми* с. 258, л. 83.

бискуп (119), **бископ** (4) oraz **бискуб** (3)

пр. вѣсти о смерти бискупа Львовского с. 423, л. 94, *меншаа печат дана бископу Хелминскому* с. 339, л. 257, *бискупу споможение учинитї не мочно* с. 154, л. 85, *галанцы с бискупомъ Минстерскимъ договор постановили* с. 179, л. 153, *Должен будетъ он гсднъ бискубъ⁵ чтоб из тѣхъ взятых мѣсть всѣакіе воинские люди выведены были указом его* с. 188, л. 157

бискупство (3)

езувит (3)

езувита с. 343, л. 3, *езувиты* с. 196, л. 208, *езувиты* с. 517, л. 130

католик (4)

католик с. 375, л. 41, *католикъ* (2) с. 296, л. 34, с. 344, л. 82, *католики* с. 462, л. 18

кляштор (2), **кляштер** (1)

приѣхали в кляштор с. 516, л. 126, *сбираютца кичовские которые гсдна канцлѣра кляштора есть* с. 201, л. 199, *приблизилися х кляштеру* с. 516, л. 127

костел (21)

пр. женщину беснующую привели до костела с. 124, л. 59, *началную главу костелу обрали* с. 528, л. 372, *в В[арша]ве в костеле ѡвно коруну здал* с. 301, л. 62

мша (5)

былъ при мши у мнишекъ с. 355, л. 290, *обѣдню или мшу в неи пѣлі* с. 155, л. 21, *мшу исполнялъ; мшу справлялъ* с. 320, л. 213, *мшу служилъ* с. 355, л. 290

папеж (7)

пр. в Риме всякое будет еи удоволство какъ было при прежнихъ папежихъ, с. 532, л. 151, *Приехал здѣ от цесарѣя римского посланникъ папе просит казны къ турецкой воинъ и бутто папеж обещал # П червонных золотых* с. 184, л. 180

5 Drugie u napisano po innej literze, prawdopodobnie o.

Nazwy osób, profesje:

банет (4)

#Д баннѣтъ⁶ с. 295, л. 23, Рѣч Посполита тѣх банетов принѣли с. 295, л. 23, #Д наших [ба]нѣтовъ, тѣхъ банѣтов Рѣч Посполита принѣли с. 302, л. 66

вѣзень (6)

вѣзней всѣхъ на волю отпустили с. 196, л. 207, много московских вѣзней с. 100, л. 90, галанских вѣзней сидѣло съ СѢ члвкъ с. 197, л. 211, вѣзней (...) освободит с. 156, л. 24, галанских вѣзнѣи (...) мороваѣ ѣзва убивает с. 231, л. 56, вѣзней с. 327, л. 207

доктур (1), дохтур (6)

вину кладут на дохтура о смерти цесаревича и того дохтура велено роспрашать от иныхъ двунатцати дохтуров, и тѣ дохтуры того дохтура очищаютъ с. 253, л. 76, объявлѣние нѣкотораго дохтура с. 209, л. 250, о болѣзни (...) у дохтуров всѣкое есть разсуждение с. 483, л. 53

персона (1), парсуна (22)

пр. бесчестѣя его парсоне не было с. 223, л. 312, из меду вылили парсону ево с. 88, л. 330, кесарских послуживцов новыми солотыми парсунами дарили, с. 103, л. 1а, новую клятву учинити вмѣсто парсуны его высочества Костянтину Гугансу Первому с. 127, л. 67, И-Стеколны генварѣя КВ з числа вѣсть что знатнаѣ персона ѳевралаѣ И з числа из Стекольна чрез Оинляндию поѣхал до Колыванѣя с. 501, л. 105-106

ремесник (1)

ремесникъ с. 125, л. 60

референдарь (8)

пр. По росорваніи сеима короннои референдарь королевскому величеству вину росорваніѣя того сеима объявлѣл, с. 445, л. 3, королевскаѣ мать чрез референдарѣя посылала крстъ с. 522, л. 145.

Pozostałe jednostki:

календарь (2)

пр. Из Варшавы июля въ Д день ✠ АХѢС з году по новому календарю с. 210, л. 215

миля (48), полмили (5)

пр. послы стоятъ от Варшавы с милю с. 355, л. 302, королевское величество по конвокацыи в город Живецъ шесть мил от Кракова поѣдетъ с. 317, л. 184, многие людѣ жилища свои нѣсколко миль от той горы покинули, с. 354, л. 301

6 Так w rękopisie, napisano nad zakreślonym *выгнанных людеи*, nad zakreślonym *бандитены*.

орация (3)

*орацию*⁷ чинил о учиненном миру; королевскому величеству орацию справляли с. 247, л. 54, латинскимъ же ѡзыкомъ отвещал небольшую орацію с. 516, л. 128

пеня (5)

пр. *хотят всят пени по Д ефимков* с. 88, л. 330, *со всево города пени спрашивает* Л ефимков с. 89, л. 331, *пеню платитъ* с. 203, л. 226

шкода (59), **шкота** (4)

пр. *шкоды не учинили* с. 532, л. 395, *великую шкоду жителемъ учинило* с. 354, л. 301, *великую шкоту чинят* с. 437, л. 200, *учинились великие шкоты людемъ и горѡду* с. 327, л. 207.

Określenie stopnia adaptacji poszczególnych jednostek przeprowadzone zostanie w odniesieniu do zjawisk fonetycznych dotyczących wokalizmu i konsonantyzmu oraz zjawisk morfologicznych.

1.1. Wokalizm

Polskie samogłoski nosowe zastępowane są albo przez połączenie samogłoska ustna plus spółgłoska nosowa: *q – un*, albo przez samogłoskę ustną *q – u, ę – ‘a*, np. *chorąży – хорунжей, chorągiew – хорунгва, але і хоругвь; więzień – вязень*.

Redukcja samogłosek w sylabach nieakcentowanych oddawana jest przez tzw. akanie, tj. przejście *o* w *a*: *сенатаръ*. Ponadto w danym wyrazie widoczne są liczne wymiany *e:a, o:a, o:u*. Przykłady: *сенаторъ, сенатаръ*, w liczbie mnogiej formy: *сенатори* (39), *санатори* (3), *санатыри, санаторі, сенаторы* (10), *санатары, санаторы, сенатарі, сенаторі* (2), *санатаре, сенаторове; сенатором* (2), *сенаторомъ, сенаторем* (2), *санатером, сенаторемъ* (3), *санатаромъ, санатырѡмъ, санатаремъ*.

Odnotowujemy również zjawisko odwrotne, – tj. obecność *o* na miejscu *a* w sylabach nieakcentowanych: *карета і корета; кавалер і ковалер, кавалѡров, ковалеровъ, ковалѡров, кавалѡрами і ковалерами; маршалокъ* (27) *і моршалокъ* (6), *маршалкъ* (4) *і моршалкъ, маршалка* (13), *моршалка* (7), a także: *парламентъ* (11), *парломентъ* (3).

Wymianę *e:a* odnotowano w słowie *реитары* (3 użycia) *і jedno раитары, реитар* (9), *рота волных реитар цесарскихъ, рота немецких реитар, #Д ч реитар, реитаръ* (3) *і раитар, раитар # А члвкъ, имѡеть роту раитар*. Inny przykład: *парсуна* (3) *і персона, персону і парсону*. W jednym przypadku w słowie *маршалок* na miejscu *a* odnotowano *e*: *маршелка*.

Oboczność *je:ja* widoczna jest w następującym przykładzie: *ефимков* (25), *ефимковъ* (13), *ефимкѡв* (6) *і ѡфимков, ѡфимковъ*.

W jednym zapisie wyrazu *рыцеръ* odnotowano *i* na miejscu *u*: *рицера, рыцерѡ, рытарѡ*.

Udokumentowane zostało również mieszanie samogłosek *a:o:e*:

7 W oryginale *u* napisane po *ы*.

конфедорации – конфедарации- конфедерации, конфедорацию – конфедерацию – конфедарацию oraz конфедераты – конфедораты – конфедараты, a nawet: конфодераты, конфедератов – конфедоратов, конфедоратом – конфедератомъ oraz конфедатомъ. W jednym użyciu spotykamy ikanie: с конфидераты.

Zamiana polskiego *o* na *u* widoczna jest w następujących przykładach: dragon – драгун, зброја – сбруя. Zwężenie samogłoski *o* występuje i w rzeczowniku дохтур, jak również: парсона – парсуна. Z kolei w leksemie бискуп w przypadkach zależnych widoczna jest wymiana labializowanych *u:о*, np. бискупу (13) – бископу (3).

Oboczność *o:u* można prześledzić na przykładzie wyrazów корона – коруна, czy też коронование – корунование. W przykładach użyć: корона (6), коруна (29), короны (12), коруны (41); короне (16), коруне (47), куруне (1); корону (3), коруну (25); короною (5), коруною (39); *o/при/в* короне (5), *o/на/в* коруне (14), podobnie: коронование (6), коронованье (3), короноване, коруноване, корунование, корунование; коронованиѣ (3), коронованьѣ, корунования, też: корованиѣ; *k/x* коронованию (5), *x* коронованью (2), *къ* корунованию, *x* корунованію, корунованиі, a także: *по* корованию (2), *по* [ко] ронованиі; *о* короновании, коронованиі, коронование і коруновании.

1.2. Konsonantyzm

Do zjawisk dotyczących systemu spółgłosek należy zaliczyć następujące procesy:

- zmiękczenie spółgłosek twardych przed samogłoską *e*: каштелян, корета, пеня, сенатор/сенаторь;
- rosyjskie *z* na miejscu polskiego *h*: hajдук - гайдук, herb – герб, hetman – гетман, husarz – гусар;
- przesunięcie artykulacji *ch* do *f* odnotowane w słowie ефимок (polskie historyczne joachimik);
- polskie etymologicznie miękkie *rz* oddawane przez rosyjskie *r* lub *r'*, np. ротмистр, гусар, календарь, рыцарь;
- proces dysymilacji obecny w połączeniu *kt > cht*: доктор, дохтур;
- boczność *c:t* zaobserwowano w wyrazach: рицера, рыцерѣ, рытарѣ.

W tekstach V–K na miejscu zapożyczonego słowa сбруя spotykamy zapis збруя, co pozwala określić źródło pochodzenia wyrazu oraz dowodzi niepełnej adaptacji graficznej tego zapożyczenia.

2. Morfologia

Adaptację polonizmów na poziomie morfologicznym cechuje konsekwentne wchłanianie zapożyczeń przez system fleksyjny języka-biorcy. Należy tu jednak zwrócić uwagę na to, że odmianę rzeczowników rosyjskich w tym czasie wyróżnia dość znaczna wariantowość końcówek fleksyjnych; wciąż jeszcze końcówki „nowe” konkurują ze „starymi”. I są to często zjawiska wspólne dla języka rosyjskiego i polskiego.

Na uwagę zasługują formy rodzajowe wyrazu сейм (сойм), który w jednych użyciach przybiera końcówki deklinacji I – rzeczowników rodzaju męskiego, w innych – deklinacji II – rodzaju żeńskiego сойма, np. для сдѣшние соимы, до соимы і до сеима, скончание сеима обьявит, просят сѣима; на будущем сеиму oraz при будущей соиме, co dowodzi

wahań w określeniu rodzaju tego zapożyczenia. Ponadto odnotowano użycie 26 razy w rodzaju męskim парламент i raz żeńskie парламента. Większość rzeczowników cechuje zbieżność rodzaju w języku dawcy i biorcy. Jako wyjątek można przytoczyć tu polskie: ratusz i rosyjskie: ратуша.

Rzeczowniki rodzaju męskiego z końcówką zerową i rodzaju nijakiego z końcówką -o, -e odmieniają się według deklinacji I, np. полковникъ, полковника, полковнику, с полковником, полковники, полковников; панъ, пана, пану, меж панами; шляхетство, шляхетства, шляхетству, шляхетствомъ; воеводство, воеводства, воеводству, в воеводстве; воеводства і воеводства (M.l.mn. fleksja -a (21) lub -ы (3)), воеводства, воеводствам, с/над воеводства, в воеводствах.

W końcówkach fleksyjnych zaobserwowano charakterystyczną dla badanego okresu wariantowość. W liczbie mnogiej warianty dotyczą dopełniacza – głównie w terminologii wojskowej spotykamy zamiennie stosowaną końcówkę D.l.mn. -ov i tzw. krótki dopełniacz (np. РН члвкъ драгун, У ч драгунъ і С ч драгунов, #А ч драгунов, рота драгунов lub рота гусаровъ і рота гусаръ, реитар (3), реитаръ (3), раитар (3) і реитаров (2)), ale również: ефимковъ і ефимокъ.

Z kolei dopełniacz l.mn. wyrazu сенатор występuje w następujących wariantach: сенаторов (3), сенаторовъ і сенаторевъ (3), сенаторев, od formy сенаторъ - сенатореи (16), wariant санатаръ posiada dopełniacz санатореи (3).

Brak jedynej końcówki i dla narzędnika liczby mnogiej, gdzie obok końcówki -ami występuje i starsza -y/-i, np. с конфедораты, у королевскихъ войскъ с конфедераты великои бои был, с конфидераты, ale i -omi: они держали с конфедератомі, с конфедоратами соединилис, Любомирскиі хочет с конфедаратами соединитца. Inny przykład: сенаторами, разговор меж сенаторами, с сенаторами, с гсдами сенатореми, с великимі сенаторы, с начальными сенатары, с сенаторы (3), с сенаторі, с санатары, с сенатори, с сенатыры, с ыными сенатори.

Rzeczowniki rodzaju żeńskiego i męskiego z końcówką -a przybierają końcówki deklinacji II, np. карета (корѣты, корѣту, корѣтою, в корѣте, корѣты, корѣт, корѣтами, в корѣтах), шкода (шкоды, к шкоде, шкоду, о шкоде), ратуша (с ратуши, к ратуше, на ратушу, в ратуше), рота (роты, роту, с ротою; роты, рот, к ротам, ротами), воевода (воевода, воеводы, воеводе, воеводу, воеводою, о воеводе; воеводы, воевод, к воеводамъ, с воеводами), староста (староста, старосту, старос[т]амъ) і inne.

Rzeczowniki żeńskie z końcówką zerową odmieniają się według deklinacji III, np. маетность, маетности, королевские маетности, маетностей, шляхетцкимі маятностми владѣють, в шляхетцкихъ маетностях.

W podsumowaniu stwierdzić należy, że rzeczowniki zapożyczone z języka polskiego lub za jego pośrednictwem stanowią w V–K VI całkiem pokąźną grupę: stwierdzono obecność 83 jednostek w licznych użyciach i wariantach. Rzeczowniki zostały na ogół zaadaptowane na poziomie morfologicznym, natomiast przystosowanie do systemu fonetycznego wciąż jeszcze jest żywym procesem.

BIBLIOGRAFIA

- Komlev 1995:** Комлев, Н. Г., *Словарь новых иностранных слов: с переводом, этимологией и толкованием*, Москва 1995.
- Krysin 1998:** Крысин, Л. П., *Толковый словарь иностранных слов*, Москва 1998.
- Leeming 1976:** Leeming, H., *Rola języka polskiego w roswoju leksyki rosyjskiej do roku 1696, Wyrazy pochodzenia łacińskiego i romańskiego*, PAN 1976.
- Markunas – Nimron – Purisman 2000:** Markunas, A., Nimron, Z., Purisman, A., *Русско-польский учебный словарь исторических терминов, Rosyjsko-polski dydaktyczny słownik terminów historycznych*, Poznań 2000.
- V–K VI: Весту-Куранты 1656, 1660–1662, 1664–1670 гг.**, изд. подгот. Демьянов, В. Г.; [ред:] Молдован, А. М., Майер, И., Москва 2009.
- Rott-Żebrowski 1991:** Rott-Żebrowski, T., *Historia rosyjskiego języka literackiego*, Lublin 1991.
- Vasmer 1964–1973:** Фасмер, М. Р., *Этимологический словарь русского языка*, В 4-х т. 2-е изд., Москва 1986–1987: <<http://dic.academic.ru/contents.nsf/vasmer/>>.
- Zaręba 1983:** Zaręba, A., *Wpływy polszczyzny na słownictwo innych języków słowiańskich*, [w:] *Pisma polonistyczne i slawistyczne*, Warszawa–Kraków 1983.